

ХАРАКТЕРИСТИКА ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МВС У ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

ПОПОВИЧ Микола Іванович - здобувач кафедри кримінального права і процесу Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»
УДК [343.123.12..343.575] (043.3)

Необходимость кардинального увеличения количества обнаруженных преступлений в сфере обращения наркотических средств, повышения качества документирования и досудебного расследования в условиях сложного процесса доказывания, которое усложняется противодействием расследованию, со стороны преступников и их связей, требует активного использования средств и мероприятий оперативно-розыскной деятельности. Однако функционирование отдельных подразделений ОВС в определенных для них законом пределах иногда не позволяет в полном объеме выполнять положенные на них задания, и требует совместной деятельности, то есть качественно организованного взаимодействия оперативных подразделений ОВС.

Определено и охарактеризовано взаимодействие, как одно из направлений организации ОРД подразделений ОВС в противодействии преступления в сфере обращения наркотических средств. Исследованы основные формы взаимодействия подразделений БНОН с другими оперативными подразделениями, где в основу положена наработанная и предопределенная определенными традициями (стереотипами, опытом и тому подобное) практику.

Ключові слова: оперативні підрозділи, форми взаємодії, напрямки взаємодії, інформаційна взаємодія.

Постановка проблеми

Наркоманія й пов'язана з нею злочинність в Україні набувають дедалі більших

масштабів. Це стає серйозною загрозою для соціально-економічної і політичної стабільності, національної безпеки і суверенітету нашої держави. Одночасно процеси інтеграції наркоугруповань, що діють на регіональному та міжрегіональному просторі, трансформуються у державну та міжнародну систему наркобізнесу.

Необхідність взаємодії оперативних підрозділів МВС України зумовлюється недостатнім власним інформаційно-аналітичним забезпеченням підрозділів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, а також потребою використання можливостей систем обліку інформації наявних в інших підрозділів органах внутрішніх справ. У той же час вказана діяльність потребує постійного удосконалення.

Стан дослідження

Аспекти взаємодії оперативних підрозділів між собою під час здійснення оперативно-розшукових заходів досліджувалися в роботах українських учених: О.М. Бандурки, Е.О. Дідоренка, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, О.Ф. Долженкова, В.Л. Ортинського, Г.М. Бірюкова.

Окремі питання взаємодії оперативних підрозділів окреслені в дослідженнях М.М. Андрєєва, О.А. Гапона, А.А. Глієвого, А.І. Грищенко, В.В. Голубця, Л.Ф. Гули, Г.О. Душейка, О.О. Кісельова, Д.Й. Никифорчука, В.А. Некрасова, М.М. Перепелиці, Е.В. Рижкова, О.П. Снігерьова, Н.Є. Філіпенка, І.Р. Шинкаренка та ін.

Метою статті є дослідження основних форм взаємодії підрозділів ОВС у протидії злочинам сфері обігу наркотичних засобів.

Виклад основних положень

У ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказано на необхідність взаємодії між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного розкриття злочинів та викриття винних.

О.М. Бандурка визначає взаємодію під час проведення оперативно-розшукової діяльності як комплекс спільних або узгоджених за часом, місцем дій кількох оперативних підрозділів із вирішення певних завдань у боротьбі зі злочинністю спільними зусиллями [22, с. 141].

Глумачний словник сучасної української мови вказує, що «взаємодія» – це взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким, чим-небудь [2, с. 85].

У широкому розумінні «взаємодія» виступає як філософська категорія, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість та витікання із одного об'єкта іншого [3, с. 65].

Сучасна філософія визначає «взаємодію» як поняття впливу речей одна на одну; відображення взаємозв'язків між різними об'єктами; для характеристики форм людського буття, людської діяльності і пізнання [4, с. 65].

При цьому в терміні «взаємодія» фіксуються прямі й зворотні впливи речей, охоплюються прямі й опосередковані відносини між об'єктами і системами. Таке визначення взаємодії є всеосяжним і застосовується для відображення будь-яких процесів і форм прояву свідомості.

У вузькому значенні в правозастосовній діяльності термін «взаємодія» означає «упорядкування, взаємозв'язок, узгодження» [5, с. 626], тобто процес взаємозалежної, погодженої діяльності різних його суб'єктів. Такий взаємозв'язок чи взаємні дії можливі за наявності певних умов: беруть участь як мінімум два суб'єкти, кожен із яких має

усвідомлювати, що він суб'єкт взаємодії і виконує покладені функції разом з іншим суб'єктом; окреслюють спільність цілей і завдань для всіх учасників взаємодії. Роз'єднаність, як засвідчує практика, призводить до втрати змісту взаємодії.

Слід зазначити, що боротьба зі злочинністю, захист законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб та загалом правопорядку, з огляду на єдність завдань і цілей, – єдина мета для всіх правоохоронних органів, виконання якої складається з низки послідовних етапів, більш конкретизованих за своїм змістом.

У юридичних наукових джерелах тлумачення терміна «взаємодія» не надається, найприйнятнішим щодо діяльності органів внутрішніх справ є поняття, запропоноване військовою наукою: «узгодження (координація) за завданнями (об'єктами), напрямками, рубежами (районами і часом дії підрозділів, частин, з'єднань і об'єднань різних видів Збройних Сил, родів військ), за метою, місцем і часом бойових дій, в інтересах досягнення загальної мети бою та операцій» [6, с. 123].

Наука управління розглядає соціальну систему як цілісну, динамічну структуру, що складається із взаємопов'язаних елементів. Без стійких зв'язків і взаємодії частин (елементів) ціле (система) під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників може розпастися. Отже, взаємодія елементів є необхідною умовою збереження стійкості, цілісності соціальних систем. Водночас вона забезпечує ефективне виконання функцій, загальних для всіх учасників спільної діяльності.

Функції управління мають загальний для спільної діяльності характер і покликані забезпечувати необхідну їй узгодженість. У свою чергу, взаємодія передбачає спільну узгоджену діяльність елементів певної системи як загалом, так і кількох систем (наприклад, системи органів внутрішніх справ і системи органів та установ виконання покарань) зокрема. Тому організація взаємодії є складником організаторської роботи з узгодженої діяльності окреслених систем та їх елементів.

Дослідження юридичних джерел радянської епохи свідчить, що взаємодія в

правоохоронній діяльності пов'язувалась із визначенням суб'єктів, між якими цей взаємозв'язок відбувався. Такий підхід дозволяв детальніше розкривати структуру, форму, зміст визначеного явища, зрозуміти природу функціонування елементів взаємодії. Зміст останньої полягав у погоджених у просторі та часі спільних діях двох або більше учасників, які вирішували загальне завдання та надавали допомогу один одному в процесі його виконання [7, с. 26].

Водночас, як зазначив О.І. Яковлев щодо соціальних явищ, наявність взаємодії сама собою ще не розкриває її характер, тобто цим поняттям однаковою мірою охоплюються також випадки «ворожнечі, антагонізму, конфлікту» [8, с. 18].

Однак, оскільки взаємодія – процес не стихійний, а керований і забезпечує не лише збереження системних якостей, їх стійкість, а й впливає на ефективність управління, то виникає потреба у координації зусиль суб'єкта управління.

Необхідно зазначити, що питання взаємодії оперативних підрозділів поміж собою та з іншими правоохоронними органами в науковій літературі є недостатньо вивченим. Значною мірою, з огляду на те, що оперативні підрозділи ОВС, які здійснюють боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, як окремий орган (БНОН), створені недавно і входять у структуру кримінальної міліції.

При цьому до характерних ознак взаємодії в системі ОВС вчені відносять діяльність, наявність кількох (не менше двох) суб'єктів взаємодії, зміст завдань, що вирішуються [10, с. 62].

Вважаємо, що ці ж елементи характерні й для взаємодії в системі оперативних підрозділів МВС України, зважаючи на те, що вони є складниками моделі наукового терміна «взаємодія», а отже, загально визнані.

Результати різноманітних досліджень засвідчують, що в основу співробітництва оперативних підрозділів БНОН МВС України з іншими оперативними підрозділами та правоохоронними органами покладено напрацьовану та зумовлену певними традиціями (стереотипами, досвідом тощо) практику. При цьому взаємодія здійсню-

ється у поєднанні багатогранної та двосторонньої засад діяльності вказаних суб'єктів, які доповнюють одна одну. І хоча немає сумніву в необхідності двосторонніх відносин, однак очевидні й перспективи багатосторонніх контактів, що впливають із завдань боротьби зі злочинністю. Отже, якщо взаємодія – складний, беззупинний процес, то необхідно, на наш погляд, розглядати її як окреме явище для найточнішого відображення змісту, зокрема конкретних форм взаємного зв'язку БНОН з іншими правоохоронними органами, а також висвітлити динаміку цього процесу. І хоч поняття «співпраця» та «взаємодія» не мають принципових відмінностей, але з огляду на процедурний аспект окреслених явищ його зміст має, як вважають деякі дослідники, детальніший вигляд, де взаємодія – обмін не лише результатами діяльності, а й діями, плануванням загальної діяльності. В.М. Шамрай визначає такі ознаки взаємодії правоохоронних органів:

- а) діяльність;
- б) наявність кількох (не менше двох) суб'єктів взаємодії;
- в) зміст завдань, що вирішуються [11, с. 63].

Форми і методи взаємодії, безумовно, мають свою специфіку і низку невирішених проблем. У свою чергу, потребують осмислення, чіткої класифікації та нормативного врегулювання різні за змістом процесуальні і непроцесуальні форми взаємодії. Як засвідчує висновок фахівців з цього питання, усунення наявних недоліків, розроблення спільних дій у критичних умовах боротьби зі злочинністю в Україні сприятимуть підйому правоохоронної діяльності на новий якісний рівень [12, с. 165].

Ми зауважуємо, що взаємодія оперативних підрозділів залежить від виконуваних ними завдань і відомчої приналежності.

Так, наприклад, оперативні підрозділи органу внутрішніх справ БНОН можуть взаємодіяти:

- між собою в межах органу внутрішніх справ (підрозділи БНОН, БОЗ, КР, ДСБЕЗ, КЗ, ВБ);
- з іншими неоперативними підрозділами свого органу внутрішніх справ (БНОН і слідчий відділ, патрульно-постова служба);

– з оперативними підрозділами іншого органу внутрішніх справ (підрозділи БНОН двох сусідніх райвідділів);

– з оперативними підрозділами іншого правоохоронного відомства (БНОН і оперативно-розшуковий підрозділ установи виконання покарань);

– з неоперативними підрозділами іншого правоохоронного відомства (БНОН і слідчий відділ прокуратури).

Форми взаємодії можуть бути різними, але вони мають відповідати низці загальних вимог:

– всі оперативні підрозділи мають єдину ціль;

– кожний оперативний підрозділ діє в межах своєї компетенції;

– кожний оперативний підрозділ керується своїми відомчими нормативними актами, а працівники – функціональними обов'язками;

– взаємодія супроводжується взаємним інформуванням оперативних підрозділів;

– оперативні підрозділи проводять взаємні інструктажі, службові наради, засідання, конференції, аналізи і підведення підсумків;

– всі оперативні підрозділи взаємодіють у межах закону.

Проведеним дослідженням встановлено, що основними формами взаємодії у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів є: обмін інформацією (60%); спільне планування (20%), узгодження за часом та місцем та здійснення оперативно-розшукових заходів (12%); допомога наявними силами та засобами (5%); обмін досвідом оперативно-розшукової діяльності (8%); проведення спільних комплексних навчань (1%); участь керівників у нарадах та розборах проведених оперативно-тактичних операцій (2%).

Причинами незадовільної взаємодії підрозділів і служб МВС України з вказаного питання респонденти називають: незацікавленість у розкритті наркозлочинів іншими службами – 31%; недосконалість системи взаємного інформування – 43%; недоліки в нормативно-правовому забезпеченні процесу взаємодії – 26 %.

На організацію взаємодії і її необхідність у роботі оперативних підрозділів МВС

України в процесі боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів на території обслуговування, як показало дослідження, впливають такі чинники:

– стан і рівень незаконного обігу наркотичних засобів, висновки з аналізу статистики інших злочинів у сфері легального обігу наркотичних засобів і психотропних речовин;

– демографічні і соціально-психологічні особливості злочинців;

– наявність сил і засобів у підрозділів МВС, ГУВС, УВС України, які беруть участь у виявленні, попередженні, припиненні, припиненні і розслідуванні злочинів, здійснених у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, розшуку осіб, причетних до цих злочинів, виявленні і вилученні наркотичних засобів;

– результати різних сторін і напрямів оперативно-службової діяльності у боротьбі з вказаними злочинами;

– соціально-економічний стан регіону, демографічні особливості населення;

– географічне розташування обслуговуваної території.

Врахування цих чинників в організаторській діяльності у сфері боротьби з наркозлочинністю дає позитивні результати.

Аналіз сучасної практики боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів оперативних підрозділів МВС України дозволяє визначити найбільш важливі функції керівників (їх заступників) як організаторів взаємодії.

Вважаємо, що керівник оперативного підрозділу МВС, ГУВС, УВС України організовує діяльність за такими напрямками:

– оцінює ситуацію, що склалася, і визначає конкретні проблеми, які стоять перед підрозділом, і погоджує дії з іншими службами органів внутрішніх справ;

– визначає межі взаємодії і коло завдань, що підлягають вирішенню в процесі її здійснення;

– організовує планування узгоджених заходів, забезпечення їх силами і засобами, доведення завдань до виконавців;

– у найбільш відповідальних випадках або коли це непередбачено нормативними правовими актами, особисто інструктує ви-

конавців, здійснює безпосереднє керівництво заходами щодо взаємодії;

– забезпечує використання всіх наявних у його розпорядженні сил, засобів і можливостей для проведення узгоджених заходів із використанням передового досвіду і досягнень науки;

– контролює хід проведення узгоджених заходів, за необхідності корегує їх проведення, заслуховує виконавців про результати взаємодії;

– оцінює результати взаємодії і організовує їх обговорення з керівниками служб, що брали участь в узгоджених заходах;

– аналізує шляхи вдосконалення взаємодії на основі отриманого досвіду і вживає заходи щодо підвищення його ефективності.

Проведене нами дослідження також показує, що керівникові оперативного підрозділу у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів у організації взаємодії належить особлива роль:

– по-перше, на нього покладається координуюча роль у системі органів внутрішніх справ щодо питань боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів;

– по-друге, йому необхідно своєчасно залучати необхідні сили і засоби для надання допомоги підпорядкованим підрозділам у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, що розкривають і розслідують злочини, вчинені організованими групами наркоділків;

– по-третє, з урахуванням міжрегіональних і міжнародних зв'язків організованої наркозлочинності і масштабного характеру їх злочинної діяльності необхідно організувати взаємодію з вищими підрозділами, що входять до складу оперативних підрозділів МВС, а також із НЦБ Інтерполу.

Позитивно впливають на результати взаємодії такі якості, як компетентність керівника і його вміння орієнтуватися в складних ситуаціях.

На цю обставину вказала в результаті проведеного анкетування більшість опитаних керівників і співробітників підрозділів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин. На питання: «Чи впливають особисті якості ке-

рівників взаємодіючих підрозділів на організацію взаємодії в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів?» 71% опитаних відповіли – «так», 23,7% – «ні» і 5,3% респондентів – «важко відповісти на це питання».

Стосовно рівнів взаємодії, прийнято розрізняти організаційно-управлінський і оперативно-тактичний [14, с. 52].

На організаційно-управлінському рівні МВС України створюються необхідні організаційно-правові передумови, що забезпечують виконання взаємодії (до них належать комплексні плани і нормативні правові акти). Така взаємодія спрямована на вирішення таких завдань:

– підтримка високої оперативної готовності сил і засобів підрозділів МВС України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів з метою ефективного здійснення оперативно-розшукових заходів;

– організація надійного оперативного прикриття найбільш вірогідних місць виготовлення, збуту наркотичних засобів і психотропних речовин;

– організація своєчасної оперативної розробки осіб (наркодилерів), що становлять оперативний інтерес, у масштабах області, регіону, міста;

– організація ефективного застосування новачків в оперативній і криміналістичній техніці в процесі негайного дослідження «нового» виду наркотичних засобів і психотропних речовин;

– створення організаційних передумов для оптимальної взаємодії на всіх рівнях і у всіх напрямках.

На оперативно-тактичному рівні, в основному, здійснюється взаємодія співробітників у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів зі слідчими, іншими посадовими особами і підрозділами органів внутрішніх справ у розкритті конкретних злочинів.

Організаційно-тактичні форми взаємодії підрозділів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів із службами і підрозділами МВС України спрямовані на ефективне вирішення конкретних завдань, що виникають безпосередньо в процесі виявлення, попередження, припинення, роз-

криття і розслідування злочинів, здійснених у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, а також при розшуку до них причетних осіб з виявлення і вилучення наркотичних засобів.

В.М. Аتماжитов організаційно-тактичні форми взаємодії, зважаючи на ознаки спрямованості зусиль взаємодіючих сторін, класифікує додатково на дві групи: мета першої полягає в розкритті злочинів; а при реалізації другої виконуються загальні завдання з боротьби зі злочинністю, у тому числі і розкриття злочинів [15, с. 5].

За характером зв'язків суб'єктів взаємодія в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів може бути як безпосередньою, так і опосередкованою.

Перша – це встановлення прямих зв'язків між спеціальними підрозділами (співробітниками) у боротьбі з вказаними злочинами з іншими службами і підрозділами на місці вчинення злочину (діяльність слідчо-оперативних груп).

Опосередкована взаємодія здійснюється між службами і підрозділами МВС України через вищу структуру.

Останнє відбувається тільки в тому випадку, якщо виникає потреба в залученні відомчих, міжвідомчих або міждержавних додаткових сил і засобів, розташованих як на території обслуговуваного району, так і за її межами.

Про комплексний системний характер взаємодії свідчить проведене анкетування керівного і оперативного складу окремих підрозділів УВС. Воно показало, що взаємодія підрозділів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, що дислокуються на цій території, здійснюється практично зі всіма правоохоронними органами. На наявність взаємодії указують 72,6% респондентів.

До найбільш поширених форм взаємодії вони відносять такі: обмін оперативною і офіційною інформацією – 32% опитаних оперативних співробітників; робота за конкретними справами, матеріалами – 34,3 %; участь у сумісних комплексних операціях – 10,7%; проведення робочих зустрічей – 4,7%; проведення узгоджених заходів щодо

дозволу проблемних питань боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів – 8,3%.

Респондентами були названі також інші форми взаємодії підрозділів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів із правоохоронними, контролюючими органами, іншими установами, юридичними і фізичними особами.

Висновки

Доведено, що необхідність взаємодії оперативних підрозділів МВС України зумовлюється недостатнім власним інформаційно-аналітичним забезпеченням підрозділів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, а також потребою використання можливостей систем обліку інформації, наявних в органах внутрішніх справ у цілому.

Література

1. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник / О.М. Бандурка. – Харків: НАВС, 2002. – 334 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладник і головний редактор В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
3. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: «Наука», 1991. – 796 с.
4. Современная философия: словарь и хрестоматия. – Ростов-на-Дону: Дон, 1995. – 511 с.
5. Советский энциклопедический словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1985. – 1016 с.
6. Управление персоналом: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1998. – 774 с.
7. Костицький В.В. Проблеми смертної кари в Україні / В.В. Костицький // Право України. – 1997. – № 3. – С. 26–29.
8. Яковлев А.М. Борьба с рецидивной преступностью / А.М. Яковлев // Криминология. Наука. – М., 1976. – 223 с.
10. Коробеев А.И. Уголовно-правовая политика: понятие, содержание, теоретические основы / А.И. Коробеев // Правовая политика субъектов РФ: материалы круглого стола (26 сент., 2001). – Владивосток,

АНОТАЦІЯ

Наведені результати дослідження питань внутрішньої взаємодії підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів дозволяють зазначити про те, що вдосконалення його організації є визначальним чинником, що впливає на ефективність оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів МВС України по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів і вимагає розвитку на науковій основі найбільш раціональних форм їх впровадження в практичну діяльність вказаних підрозділів.

Визначено та охарактеризовано взаємодію як один із напрямів організації ОРД підрозділів ОВС у протидії злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Досліджено основні форми взаємодії підрозділів БНОН з іншими оперативними підрозділами де в основу покладено напрацьовану та зумовлену певними традиціями (стереотипами, досвідом тощо) практику.

SUMMARY

Description of co-operation of operative subdivisions Ministry of internal affairs of Ukraine is in counteraction to the illegal appeal of narcotic facilities. Necessity of cardinal increase of amount of found out crimes in the field of appeal of narcotic facilities, upgrading of documenting and pre-trial investigation in the conditions of difficult process of finishing telling, that becomes complicated by counteraction to investigation, from the side of criminals and their connections, requires the active use of facilities and measures of operative search activity. However functioning of separate subdivisions of organs of internal affairs in certain for them a law limits sometimes does not allow in full to execute the tasks fixed on them, and requires joint activity, id est the quality organized co-operation of operative subdivisions of organs of internal affairs.

Certainly and co-operation is described, as one of directions of organization of hordes of subdivisions of organs of internal affairs in counteraction of crime in the field of appeal of narcotic facilities. The basic forms of co-operation of subdivisions of a fight is against the illegal appeal of drugs are investigational with other operative subdivisions where in basis the produced is fixed and predefined by certain traditions (by stereotypes, by experience and others like that) practice.

The necessity of co-operation of subdivisions of Ministry of internal affairs of Ukraine is predetermined by the insufficient own informative analytical providing of subdivisions in a fight against the illegal appeal of narcotic facilities, and also necessity of the use of possibilities of the systems of account of information of present in organs internal affairs, other law enforcement and supervisory authorities and international organizations. The in the same time indicated activity requires a permanent improvement.

2002. – 332 с.

11. Шамрай В.М. Поняття і суть взаємодії, її значення / В.М. Шамрай // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 1 (3). – С. 60–67.

12. Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер. 1997. – 512 с.

13. Мовчан А.В. Оперативні обліки як складова частина системи інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності / А.В. Мовчан // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 1. – С. 53–55.

14. Лукашов В.А. Управление оперативно-розыскными аппаратами органов внутренних дел / В.А. Лукашов. – М.: МВД СССР, 1976. – 120 с.

15. Аتماжитов В.М. Сущность организации оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: материалы к лекции / В.М. Аتماжитов. – М.: Академия МВД РФ, 2004. – С. 3 – 5.